

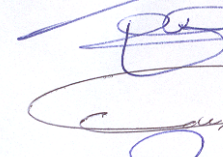
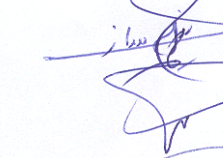

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی رساله خانم رضوان باغبانی

تحت عنوان «سیر تحول اندیشه اعجاز ادبی قرآن کریم از آغاز تا پایان قرن پنجم هجری»

را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه دکتری پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر خلیل پروینی	دانشیار	
۲- استاد مشاور	دکتر محمد ابراهیم خلیفه شوشتری	دانشیار	
۳- استاد مشاور	دکتر عیسی متقی‌زاده	استادیار	
۴- استاد ناظر	دکتر سید ابراهیم دیباجی	استاد	
۵- استاد ناظر	دکتر مجید معارف	استاد	
۶- استاد ناظر	دکتر نصرت نیل‌ساز	استادیار	
۷- استاد ناظر	دکتر کبری روشنفکر	استادیار	
۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر عیسی متقی‌زاده	استادیار	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب رضوان باغبانی دانشجوی رشته زبان و ادبیات عربی ورودی سال تحصیلی ۸۶-۸۷ مقطع دکتری دانشکده علوم انسانی متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا

تاریخ: ۹۱/۶/۲۵

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات عربی است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر خلیل پروینی، مشاوره جناب آقای دکتر محمد ابراهیم خلیفه شوشتری و مشاوره جناب آقای دکتر عبسی متقی زاده از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

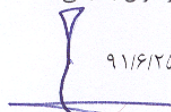
ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب رضوان باغبانی دانشجوی رشته زبان و ادبیات عربی مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: رضوان باغبانی

تاریخ و امضا: ۹۱/۶/۲۵

دانشکده علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عربی

رساله دکتری رشته زبان و ادبیات عربی

سیر تحول اندیشه اعجاز ادبی قرآن کریم از آغاز تا پایان قرن پنجم هجری

نگارنده

رضوان باغبانی

استاد راهنما

دکتر خلیل پروینی

استادان مشاور

دکتر محمد ابراهیم خلیفه شوشتری

دکتر عیسی متقی‌زاده

شهریور ۹۱

تقدیم به مادر عزیزم،

پشتیبان بی قید و شرط و همیشگی ام،

خورشیدی که هرگاه دنیا برایم به تاریکی می‌گرایید روشنای
راهم و تنها مأوای امنم بود.

تشکر و قدردانی

ای هستی بخش، وجود مرا بر نعمات بی‌کرانت توان شکر نیست ...

الهی مرا مدد کن تا دانش اندکم نه نردبانی باشد برای فزونی تکبر و غرور، نه حلقه‌ای برای اسارت و نه دست مایه‌ای برای تجارت، بلکه گامی باشد برای تجلیل از تو و متعالی ساختن زندگی خود و دیگران. حال که توفیق انجام این رساله را یافته‌ام بر خود واجب می‌دانم از تمامی عزیزانی که در طی انجام این پژوهش از راهنمایی و یاری‌شان بهره‌مند گشته‌ام تشکر و قدردانی کنم و برای ایشان از درگاه پروردگار مهربان آرزوی سعادت و پیروزی نمایم.

از استاد راهنمای ارجمندم جناب آقای دکتر پروینی که انجام این تحقیق را به اینجانب پیشنهاد نمودند و در مراحل انجام کار، مشوق و راهنمای همیشگی اینجانب بودند و از دیدگاه‌های علمی ایشان پیوسته بهره‌مند گردیدم تشکر ویژه دارم.

از اساتید مشاور ارجمندم جناب آقای دکتر خلیفه‌شوشتری و جناب آقای دکتر متقی‌زاده که در طول این تحقیق، با رهنمودها و تشویق‌های خود مرا مورد لطف خویش قرار دادند، صمیمانه سپاسگزارم.

از اعضاء محترم هیأت داوران که زحمت بازخوانی و داوری این رساله را به عهده داشتند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

از خانواده عزیزم به خاطر تمام همدلی‌ها و یاریشان تشکر می‌کنم.

چکیده

مباحث ادبی قرآن کریم در ابتدا، در قالب آثاری چون «معانی القرآن» و «مجاز القرآن» صورت علمی به خود گرفت؛ اما آغاز قرن سوم را باید نقطه‌ی شروع مباحث اعجاز به صورت جدی دانست. اندیشه‌ی اعجاز از این قرن به بعد در ادبیات قرآنی آشکار گردید و دانشمندان فراوانی در قالب آثار مستقل یا در ضمن تفاسیر خود به اهمیت آن پی برده و آن را مورد بحث و پژوهش قرار دادند. دانشمندانی مانند نظام و شاگردش جاحظ، با طرح نظریه‌ی صرفه و نظم قرآن کریم مباحثی را مطرح نمودند که اندیشمندان بعدی در قالب ردّ یا تأیید و ذکر وجوه بیشتری برای اعجاز، موجبات بسط این موضوع را فراهم کردند. در میان این دانشمندان می‌توان به ابن قتیبه، واسطی، رمّانی، خطّابی، باقلانی و جرجانی اشاره نمود. هر کدام از این دانشمندان، در بررسی اعجاز ادبی قرآن کریم، یک یا چند رویکرد (لغوی، نحوی، بلاغی، هنری) را مورد توجه قرار داده‌اند؛ البته، رویکرد بلاغی رویکرد غالب و محوری در تألیفات این پژوهش‌گران بوده است. در پژوهش حاضر تلاش ما بر این بوده که تا حد امکان دیدگاه‌های معروف‌ترین دانشمندان و متفکران قرآن‌پژوه را از ابتدا تا پایان قرن پنجم هجری درباره‌ی اعجاز ادبی قرآن کریم بررسی و تحلیل نموده و سیر تحول اندیشه‌ی اعجاز ادبی قرآن کریم را نزد این دانشمندان پیگیری نماییم. روش ما در این تحقیق، توصیفی - تحلیلی است.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، اعجاز ادبی، فراء، ابو عبیده، ابن قتیبه، رمّانی، خطّابی، باقلانی، جرجانی.

فهرست محتویات

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: کلیات تحقیق.....
۲.....	۱-۱- مقدمه.....
۳.....	۲-۱- بیان مسئله.....
۸.....	۳-۱- سؤال های تحقیق.....
۸.....	۴-۱- فرضیه های تحقیق.....
۸.....	۵-۱- مراحل و روش تحقیق.....
۹.....	۶-۱- اهداف تحقیق.....
۹.....	۷-۱- ضرورت انجام تحقیق.....
۹.....	۸-۱- مهم ترین منابع مورد استفاده.....
۱۰.....	۹-۱- دشواری های تحقیق.....
۱۱.....	فصل دوم: مروری بر پیشینه ی تحقیق.....
۳۰.....	فصل سوم: مفاهیم نظری تحقیق.....
۳۱.....	۳-۱- مفهوم لغوی اعجاز.....

۳۱	۲-۳- مفهوم اصطلاحی اعجاز
۳۳	۳-۳- آغاز پیدایش اصطلاح اعجاز
۳۴	۳-۴- معادل های واژه ی معجزه در قرآن کریم
۳۶	۳-۵- انواع معجزه
۳۶	۳-۶- شروط معجزه
۳۷	۳-۷- وجوه اعجاز قرآن کریم
۳۸	۳-۷-۱- نظریه ی صرفه
۴۴	۳-۷-۲- نظریه ی نظم
۴۹	فصل چهارم: اعجاز ادبی قرآن کریم از آغاز تا پایان قرن پنجم هجری
۵۰	بخش اول: اعجاز ادبی قرآن کریم از آغاز تا پایان قرن سوم هجری
۵۱	مقدمه
۵۳	۴-۱-۱- کتاب «مجاز القرآن» تألیف ابو عبیده
۵۴	۴-۱-۱-۱- زندگی ابو عبیده
۵۵	۴-۱-۱-۲- «مجاز القرآن» و علت تألیف آن
۵۷	۴-۱-۱-۳- ابو عبیده و استفاده از لفظ (مجاز)
۵۹	۴-۱-۱-۴- روش کار ابو عبیده در «مجاز القرآن»
۶۰	۴-۱-۱-۵- منابع استشهاد در کتاب «مجاز القرآن»
۶۳	۴-۱-۱-۶- مسایل صرفی و نحوی در کتاب «مجاز القرآن»

- ۶۹..... ۷-۱-۱-۴- مسایل بلاغی در «مجاز القرآن»
- ۶۹..... ۱-۷-۱-۱-۴- مسایل علم معانی
- ۷۳..... ۲-۷-۱-۱-۴- مسایل علم بیان
- ۷۸..... ۲-۱-۴- کتاب «معانی القرآن» تألیف فراء
- ۷۹..... ۱-۲-۱-۴- زندگی فراء
- ۸۰..... ۲-۲-۱-۴- جایگاه علمی فراء
- ۸۱..... ۳-۲-۱-۴- «معانی القرآن» و علت تألیف آن
- ۸۲..... ۴-۲-۱-۴- روش کار فراء در کتاب «معانی القرآن»
- ۸۲..... ۵-۲-۱-۴- منابع استشهاد در کتاب «معانی القرآن»
- ۸۵..... ۶-۲-۱-۴- مسایل صرفی و نحوی در کتاب «معانی القرآن»
- ۸۵..... ۷-۲-۱-۴- مسایل بلاغی در کتاب «معانی القرآن»
- ۸۵..... ۱-۷-۲-۱-۴- مسایل علم معانی
- ۸۷..... ۲-۷-۲-۱-۴- مسایل علم بیان
- ۹۱..... ۸-۲-۱-۴- توجه فراء به نظم و هماهنگی صوتی در قرآن کریم
- ۹۲..... ۳-۱-۴- دیدگاه نظّام درباره ی اعجاز قرآن کریم
- ۹۳..... ۴-۱-۴- دیدگاه جاحظ درباره ی اعجاز قرآن کریم
- ۹۷..... ۵-۱-۴- کتاب «تأویل مشکل القرآن» تألیف ابن قتیبه
- ۹۷..... ۱-۵-۱-۴- زندگی ابن قتیبه

- ۹۸.....۴-۱-۵-۲- تحلیل کتاب «تأویل مشکل القرآن».....
- ۱۰۰.....۴-۱-۵-۲-۱- مسایل بلاغی در کتاب «تأویل مشکل القرآن».....
- بخش دوم: اعجاز ادبی قرآن کریم در قرن چهارم هجری ۱۱۶.....
- ۱۱۷.....۴-۲-۱- واسطی و کتاب «إعجاز القرآن فی نظمه و تألیفه».....
- ۱۱۹.....۴-۲-۲- رساله ی «النکت فی إعجاز القرآن» تألیف رمانی
- ۱۱۹.....۴-۲-۲-۱- زندگی رمانی.....
- ۱۱۹.....۴-۲-۲-۲- تحلیل رساله ی «النکت فی إعجاز القرآن»
- ۱۲۱.....۴-۲-۲-۱- اعجاز بلاغی در رساله رمانی
- ۱۴۶.....۴-۲-۲-۲- ترک مخالفت با وجود فراهم بودن انگیزه ها و شدت نیاز
- ۱۴۶.....۴-۲-۲-۳- تحدی
- ۱۴۶.....۴-۲-۲-۴- صرفه
- ۱۴۷.....۴-۲-۲-۵- خبرهای درست از امور آینده
- ۱۴۷.....۴-۲-۲-۶- شکستن عادت
- ۱۴۷.....۴-۲-۲-۷- مقایسه ی اعجاز قرآن با معجزه های سایر پیامبران.....
- ۱۴۹.....۴-۲-۳- رساله ی «البيان فی إعجاز القرآن» تألیف خطابی
- ۱۴۹.....۴-۲-۳-۱- زندگی خطابی
- ۱۴۹.....۴-۲-۳-۲- تحلیل رساله ی «البيان فی إعجاز القرآن»
- ۱۵۰.....۴-۲-۳-۱- روشن ترین وجه اعجاز قرآن کریم از دیدگاه خطابی

- ۱۵۱ دیدگاه خطابی نسبت به نظریه ی صرفه ۲-۲-۳-۲-۴
- ۱۵۲ رد نظریه ی صرفه توسط خطابی ۳-۲-۳-۲-۴
- ۱۵۳ دیدگاه خطابی نسبت به اعجاز اخبار از غیب ۴-۲-۳-۲-۴
- ۱۵۴ دیدگاه خطابی نسبت به اعجاز بلاغی قرآن کریم ۵-۲-۳-۲-۴
- ۱۵۷ اشارات خطابی به نظم قرآن کریم ۶-۲-۳-۲-۴
- ۱۶۰ طاعنان به قرآن و پاسخ خطابی به آنان ۷-۲-۳-۲-۴
- ۱۶۳ اعجاز تأثیری قرآن کریم از نگاه خطابی ۸-۲-۳-۲-۴
- ۱۶۶ کتاب «إعجاز القرآن» تألیف باقلانی ۴-۲-۴
- ۱۶۶ زندگی باقلانی ۱-۴-۲-۴
- ۱۶۶ تحلیل کتاب «إعجاز القرآن» ۲-۴-۲-۴
- ۱۶۷ معجزه ی بزرگ پیامبر اکرم و دلالت اعجاز ۱-۲-۴-۲-۴
- ۱۶۸ رد نظریه ی صرفه توسط باقلانی ۲-۲-۴-۲-۴
- ۱۶۹ وجوه اعجاز قرآن از نظر باقلانی ۳-۲-۴-۲-۴
- ۱۷۳ نفی شعر و سجع از قرآن کریم ۴-۲-۴-۲-۴
- ۱۷۶ بدیع و اعجاز قرآن ۵-۲-۴-۲-۴
- ۱۷۹ چگونگی شناخت اعجاز قرآن کریم ۶-۲-۴-۲-۴
- ۱۸۱ وحدت موضوعی در قرآن کریم ۷-۲-۴-۲-۴
- ۱۸۴ ابواب بلاغت و اعجاز قرآن ۸-۲-۴-۲-۴

- بخش سوم: اعجاز ادبی قرآن کریم در قرن پنجم هجری ۱۸۷
- ۱-۳-۴- کتاب «دلائل الإعجاز» تألیف عبد القاهر جرجانی ۱۸۸
- ۱-۱-۳-۴- زندگی عبد القاهر جرجانی ۱۸۸
- ۲-۱-۳-۴- جایگاه علمی جرجانی ۱۸۹
- ۳-۱-۳-۴- تحلیل کتاب «دلائل الإعجاز» ۱۹۰
- ۱-۳-۱-۳-۴- مفهوم نظریه ی نظم از دیدگاه جرجانی ۱۹۰
- ۲-۳-۱-۳-۴- دیدگاه عبدالقاهر نسبت به لفظ و معنا ۱۹۶
- ۳-۳-۱-۳-۴- معنا و معنای معنا از منظر جرجانی ۲۰۲
- ۴-۳-۱-۳-۴- اصول کلی نظریه ی نظم ۲۰۷
- ۵-۳-۱-۳-۴- ارتباط نظم و نحو ۲۰۷
- ۶-۳-۱-۳-۴- مقصود عبدالقاهر از نحو و معانی نحو ۲۰۸
- ۷-۳-۱-۳-۴- ارتباط استعاره و نظایر آن با نظم از منظر جرجانی ۲۱۱
- ۸-۳-۱-۳-۴- ارتباط نظم با علم معانی ۲۱۵
- ۹-۳-۱-۳-۴- مراتب کلام از دیدگاه جرجانی ۲۱۹
- ۱۰-۳-۱-۳-۴- اشارات جرجانی به اعجاز تأثیری قرآن کریم ۲۲۲
- ۱۱-۳-۱-۳-۴- اشارات جرجانی به نقش ذوق در زیبایی شناسی ۲۲۴
- ۱۲-۳-۱-۳-۴- احتمالات مردود پیرامون اعجاز از منظر جرجانی ۲۲۶
- ۱۳-۳-۱-۳-۴- نمونه ای از تطبیق نظم بر آیات قرآنی در «دلائل الإعجاز» ۲۲۸

- ۲۳۲ ۴-۳-۱-۱۴- توجه عبدالقاهر به تصویر هنری
- ۲۳۴ ۴-۳-۱-۱۵- تأثیرپذیری عبدالقاهر جرجانی از دانشمندان پیشین
- ۲۳۷ ۴-۱-۳-۴- نظریه ی نظم جرجانی و زبان شناسی نوین
- ۲۴۰ ۴-۱-۳-۵- انتقاد پژوهش گران از جرجانی
- ۲۴۵ فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادهای
- ۲۶۰ ملخص الأَطْرُوحَة بِاللُّغَة الْعَرَبِيَّة
- ۲۷۴ فهرست منابع و مآخذ
- ۲۹۴ چکیده انگلیسی

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

یکی از مباحث بسیار مهم درباره‌ی قرآن کریم مبحث اعجاز است که در طول چهارده قرن عمر خود، مطمح نظر دانشمندان بوده و با وجود پیشینه‌ی کهن این مبحث از علوم قرآنی، هنوز تازگی و طراوت خود را به طور کامل حفظ نموده و کرانه‌های شناخته شده‌ی آن در مقایسه با ناشناخته‌های آن چندان عظیم نمی‌نماید.

بسیاری از وجوه اعجاز قرآن که در ابتدا ناشناخته بود، با سیر افکار و پیشرفت دانش بشر، گوشه‌هایی از آن کشف گردید؛ اما در عین حال قسمت‌های بیشتری از آن در پرده‌ی ابهام باقی ماند، به همین دلیل اگر مطالبی را که از دیرباز تا کنون درباره‌ی اعجاز قرآن نگاشته شده از نظر بگذرانیم بی‌شک خواهیم برد که با گذشت زمان و هماهنگی با پیشرفت دانش بشر، بر شمار وجوه اعجاز قرآن افزوده شده و هر روز کامل‌تر گردیده و به تدریج بحث‌ها و دلایل نوینی در این زمینه مطرح شده است.

افزایش سطح دانش بشری هر روز چشم‌اندازهای تازه‌تری را در شناخت اعجاز قرآن در برابر دیدگان بشر می‌گشاید و زوایای تاریک و مبهم آن را روشن می‌سازد. بنابراین، لازم است به منظور کاوش و شناخت رمز و راز این کتاب بزرگ آسمانی، پژوهش‌های مستمر، به ویژه درباره‌ی اعجاز قرآن کریم صورت گیرد.

۲-۱- بیان مسئله

قضیه اعجاز قرآن کریم از اولین قضایایی است که توجه دانشمندان و قرآن پژوهان را به خود معطوف داشته است. قرآن پژوهان، وجوه بسیاری برای اعجاز قرآن کریم برشمرده‌اند از جمله: اعجاز ادبی، اعجاز غیبی، اعجاز تاریخی، اعجاز علمی، اعجاز تشریحی و

بررسی ادبی قرآن کریم بر انواع دیگر بررسی این کتاب بزرگ، مقدم است؛ زیرا کسانی که به بررسی جنبه‌های دیگر قرآن می‌پردازند، بدون فهم اسلوب بی‌نظیر قرآن و اسرار بیانی آن نمی‌توانند به مقصد خود برسند. خواه فرد قصد استخراج احکام فقهی قرآن یا بررسی قضایای اجتماعی، لغوی یا بلاغی آن، یا تفسیر آیات قرآن کریم را داشته باشد باید در ابتدا خود را از نظر فهم مفردات قرآن و اسلوب‌های آن آماده کند و این امر بر مطالعه ادبی قرآن کریم استوار است (بنت الشاطیء، ۱۹۸۴م: ج ۷/۱).

جنبه‌ی ادبی اعجاز قرآن کریم مورد نظر بسیاری از دانشمندان بوده است. بررسی این جنبه از اعجاز قرآن کریم از اواخر قرن دوم هجری آغاز گردید سپس رو به رشد و تحول نمود.

بررسی اعجاز قرآن کریم در قالب کتاب‌های مستقل، با تأخیر همراه بود. علت این امر واضح و میرهن است؛ چرا که در ابتدای تصنیف در مورد هر علمی، مسایل آن علم به صورت پراکنده در کتاب‌های مختلف ذکر می‌شود؛ سپس به مرور زمان و با به عرصه آمدن دانشمندان بنام، تألیفات مستقلی در رابطه با آن علم شکل می‌گیرد.

تألیفات اعجاز قرآن کریم، حاصل تلاش‌های متعددی است که افراد بسیاری از جمله عالمان لغت، نحو، بلاغت، کلام و اصول در پایه‌ریزی اصول و قواعد آن سهم بسیاری داشته‌اند. برخی از نویسندگان، در خلال سخنان خود درباره‌ی علوم قرآنی، به بحث و گفتگو پیرامون اعجاز قرآن پرداخته‌اند و برخی دیگر، کتابی را به این بحث اختصاص داده‌اند. در اینجا به مهمترین این تألیفات از قرن سوم هجری تا پایان قرن پنجم هجری اشاره می‌کنیم:

- «مجاز القرآن» تأليف ابو عبیده (م بین سالهای ۲۰۸ تا ۲۱۳هـ).
- «معانی القرآن» تأليف فراء (م ۲۰۷هـ).
- «نظم القرآن» تأليف جاحظ (م ۲۵۵هـ)، که مفقود گردیده است.
- «تأويل مشكل القرآن» تأليف ابن قتيبه (م ۲۷۶هـ).
- «إعجاز القرآن في نظمه وتأليفه» تأليف محمد بن يزيد واسطي (م ۳۰۶هـ). این کتاب نیز مفقود گردیده است.
- «النكت في إعجاز القرآن» تأليف علي بن عيسى بن عبدالله رمانی (م ۳۸۶هـ).
- «بيان إعجاز القرآن» تأليف ابو سليمان حمد بن محمد بن ابراهيم خطابی (م ۳۸۸هـ).
- «إعجاز القرآن» تأليف باقلانی (م ۴۰۳هـ).
- «الإنتصار لنقل القرآن» تأليف باقلانی.
- «تلخيص البيان في مجازات القرآن» تأليف شريف رضى (م ۴۰۶هـ).
- «الكلام في وجوه إعجاز القرآن» تأليف شيخ مفيد (م ۴۱۳هـ). این کتاب نیز مفقود گردیده است.
- «إعجاز القرآن» تأليف قاضی عبدالجبار (م ۴۱۵هـ).
- «الإعجاز والإيجاز» تأليف ابو منصور ثعالبي (م ۴۲۹هـ).
- «بيان إعجاز القرآن» تأليف مكی قيسى (م ۴۳۷هـ). این کتاب نیز مفقود گردیده است.
- «دلائل الإعجاز» تأليف عبدالقاهر جرجانی (م ۴۷۱هـ).

- «الرسالة الشافية في الإعجاز» تأليف عبدالقاهر جرجانی.

با وجود این که چارچوب کلی حاکم بر این پژوهش‌ها یکسان است اما نوع بررسی ادبی در آنها گوناگون و متفاوت است. در برخی از این کتاب‌ها به جنبه‌های لغوی و مسایل صرفی و اشتقاقی توجه بیشتری شده و در برخی به مسایل نحوی و در برخی دیگر به جنبه بلاغی.

در تحقیق حاضر برآنیم تا با تکیه بر مهمترین کتاب‌های تألیف شده در زمینه اعجاز ادبی قرآن کریم، سیر تحول اندیشه اعجاز ادبی قرآن کریم را از آغاز تا پایان قرن پنجم هجری مورد بررسی قرار دهیم.

کتاب‌های انتخاب شده جهت بررسی به ترتیب زیر است:

۱- «مجاز القرآن» ۲- «معانی القرآن» ۳- «تأویل مشکل القرآن» ۴- «النکت فی إعجاز القرآن»

۵- «بیان إعجاز القرآن» ۶- «إعجاز القرآن» ۷- «دلائل الإعجاز»

قدیمی‌ترین کتاب‌هایی که درباره‌ی اعجاز قرآن کریم تألیف شده‌اند کتاب‌هایی هستند که به بحث درباره‌ی معانی قرآن پرداخته‌اند. کتاب «مجاز القرآن» تألیف ابوعبیده و کتاب «معانی القرآن» تألیف فرّاء از نخستین این کتاب‌ها به شمار می‌آیند. در این دو کتاب اشاره‌ای به اصطلاح اعجاز نشده است. این اصطلاح در کتاب‌های بعدی و از اواخر قرن سوم به کار برده شده است.

- در کتاب «مجاز القرآن» تألیف ابوعبیده به مسایل لغوی توجه خاصی شده است هرچند که مسایل نحوی و بلاغی نیز در این کتاب به چشم می‌خورد. با وجود این که مؤلف به بررسی عمیق مسایل بیانی نپرداخته ولی اشارات وی در این زمینه، راه‌گشای دانشمندان بعدی در کشف اعجاز قرآن کریم به شمار می‌آید.

این کتاب اولین مرحله از مراحل تحول نقد و مطالعات بیانی در اسلوب قرآن محسوب می‌شود و مرجع

بسیاری از کتاب‌های لغوی و ادبی است که بعداً تألیف شده‌اند (سلام، بی تا: ص ۳۷).